

A FESTŐMŰVÉSZ ESSZÉÍRÓ

Árkossy István: *A Farkasok utcája* (esszék)

■ Tárgyában szerteágazó gondolatgazdag esszékötetében Árkossy István széttétekint mondhatni egész alkotói és befogadói univerzumán, kezdve a grafikán és festészetben, az irodalmon keresztül a zene varázslatos világáig.

Am mielőtt belelapoznánk e ritka szép kivitelű kötetbe, hívjuk fel az olvasó figyelmét Jánosi Zoltán irodalomtörténész filozófiai mélységekig hatoló, átfogóan elemző remek bevezető tanulmányára, amelyben az olvasó részletekbe menően eligazító képet kap a kötet szerzőjének nagyívű esszéírói teljesítményéről, vállalkozása színes világáról és vonzó stílusáról.

Kolozsvárt vagyunk: Erdély szellemi fővárosában. A Farkas utcai református templom, előtte a Sárkányölő Szent György-szoborral (Kolozsvári Márton és György alkotása, 1373) világhírű műremek. A Farkas utca a kincses város mindmáig legmagyarabb utcája. Kőbe vésett történelem. A nagyhírű templom helyét és jelentőségét alighanem Entz Géza foglalta össze talán a legjobban. Keletkezése utolsó, de egyben fenséges bizonytságot tesz Mátyás király szülővárosa iránt érzett tiszteletéről és szeretetéről. Befejezése óta állandó közvetlen tanúja Kolozsvár és Erdély dicsőségének és megpróbáltatásának, derűjének és bánatának, egy-egyével: egész történelmének.

Ennek a bő ötszáz éves istenházának a szomszédságában született

és nőtt fel a szemközti iskola egykori igazgatójának fiaként Árkossy István: „...a barokk tanári lakások egyik emeleti traktusában évtizedekig laktam, szemben a nagy múltú Református Kollégiummal.” (lásd: Jánosi Zoltán: *Árkossy István esszéi elé*, 9.)

Nincs még a városban egy másik utca vagy tér, ahol századokra visszatekintően annyi magyar oktatási és kulturális intézmény lett volna, létezne, mint a Farkas utcában.

Egy 1942-es fényképet nézegetve a szerző így emlékezik: A Farkas utca (Platea Luporum) „tudatomban a belvárost kelet–nyugati irányban átszelő történelmi hely mindig is Erdély szellemi sugárútja volt. Ezt idézi az egykori Báthory István korabeli Universitas; a XV. századi ferences kolostorrom; a történelem szeszélyeinek kiszolgáltató hol jezsuita, hol kálvinista templom; a lebontott első magyar kőszínház emléke; a különböző felekezeti iskolák és a Ferenc József, Ferdinánd király, majd Bolyai és Babeş nevét felváltva viselő újkori egyetem épülete.” (Árkossy István: *Farkasok utcája*, 9.)

Ez a kulturális érték- és örömhözó élményvilág, s ennek szelleme döntő módon befolyásolták az író hovatartozását; ez irányította figyelmét egyre inkább a művészetek, a historikum, a kisebbségbe taszított erdélyi magyarság sorsának búvárlása felé. A kommunista diktatúra kényszerűségében a fiatal

művész élet és alkotói feladatának tekintette: „elősegíteni egyáltalán az élve maradást és a nemzeti megmaradást, az addig teremtett értékek megóvását az egyszerre szellemi-lelki és egyszerre fizikai brutalitások között [...] E pozícióból nézett Európára és kultúrájára is.” (Jánosi Zoltán: *Árkossy István esszéi...*, 25.)

Írónk elég korán felismerte: ha választania kell a rajz és az írás között, akkor jár el helyesen, ha egyszerre mindkettőt választja: Mert „valaki egyszerre lehet költő is és festő is. Mert a költői kép – leírt festői álmom. A festészet pedig néma költészet.” (Árkossy I.: i. m. 59.)

Az elcsatolt Erdély küzdelmeinek központjában vagyunk. Ezért sem mellékes az író számára, hogy felhívja a figyelmet arra a fontos történelmi tényre, hogy a Farkasok utcájának szomszédságában, a Házsongárdi temetőben „egykori nagyjaink szellemarcai ma is jelen vannak”. Ott látjuk „a négyszáz éve született erdélyi magyar pedagógusnak, kálvinista teológusnak, az első magyar enciklopédistának, az erdélyi puritánus mozgalom kiemelkedő alakjának, Apáczay professzornak a sírkövét Áprily Lajos epitáfiumként idézett verssoraival”. (I. m. 63) Ott nyugossa örök álmát élettársa, Aletta van de Maet. E világhírű sírkertben talált örök nyugalmat a polihisztor Brassai Sámuel, a nemzetet magasztaló, sorsáért fohászoló költő, Reményik Sándor; itt nyugszik az öröklétben a zaklatott életű Szilágyi Domokos költő, Erdély jelképévé magasztosult Kós Károly, az egyik legnagyobb regényírónk, Szilágyi István... és a többi nagyok.

Az anyanyelvi megújulás szükségességét, „az iskolák fölöttébb szükséges voltát”, az anyanyelv kiertartó fejlesztését, a világos fogalmak és az értelmes kifejezések te-

remtését szorgalmazó Apáczay „kiáltó szavait” oly sokszor igazolta az fejlődés, az élet. Hisz a biztos ismeretek alapja és garanciája az állandóan fejlődő anyanyelv. (I. m. 67.)

Recenzenshez írt egyik levelében Jánosi Zoltán általános érvényűvel állapítja meg: „Úgy gondolom, azok a kolozsvári évek nagyon erősen benne élnek mindmáig, meghatározzák esszéinek arculatát, szellemiségét, gondolati és szemléleti tágasságát.” (Uo.) Árkossy István ezen élmények jegyében írja, rajzolja és festi meg művészi közlendőit a kisebbségi léthelyzetről, az anyaország értékvilágáról, a fontos teendőkről, és ez érezhető ki az európai kitekintésű munkáiból is.

Az *Adreanum* elhozta, *Trianon elvitte* tényfeltáró, értékelő dolgozatában a bő nyolcszáz éve betelepített németek sorskérdéseit ecseteli. Az autonómiát élvező erdélyi németység gyors fejlődésének, gazdagodásának, autonómiájának II. József vetett véget, amikor 1875-ben semmisnek nyilvánította a II. András által adományozott „boldogító kiváltságokat”, aminek okán az erdélyi németiség nemzeti kisebbség lett. És jött Trianon. Maradék jogait „elfújta a két világháború szele.” A második nagyvilágéget követően pedig elüldözte őket „a Kárpátok géniuszának harácsösztone [...], a gerjesztett szellemi összeomlás, a szocialista nacionalizmus bilincsenek torokszorítása, az emberi klímaváltozás roszindulata...” (I. m. 119.)

Hasonló sorsra jutott a többi erdélyi kisebbség is. Különösen erős rombolást szenvedett a magyarság, a legszámottevőbb romániai kisebbség.

Az üresen maradt német városokat, községeket a román politikai hatalom szándékosan betelepítette Kárpátokon túliakkal.

Templomaikat – potom áron megszerelve – átalakították ortodox templomokká. Az *Alkotótér* fejezetének színhelye az Utunk szerkesztősége, ahol Árkossy kerek húsz évig volt az irodalmi, művészeti, kritikai folyóirat művészeti szerkesztője. Kedves képet rajzol az *Utunk* hetvenes, nyolcvanas évekbeli munkatársairól: a kollégákról csakúgy, mint az ott zajló állandó szellemi forrongásról. „szellemi lövészárkok sorakoztak ott egymás előtt és mögött megkopott íróasztaloknak álcázottan, s bár olykor az idősebb harcosok helyét újoncok foglalták el..., a feszültség és a felkészültség árama végig ott lebegett felettünk, abban a múlandóságot is konzerválni képes kapadohányfüstben”. (I. m. 251.) Az *Utunk* volt szerkesztőire, költőire, íróira emlékezés a redakcióból felbuzgó közös irodalmi, művészeti események élmenygyűjteménye.

(A személyes ismeretség talán feljogosítja recenzenst arra, hogy felidézze néhai Létay Lajos költő, főszerkesztő emlékét. Idős volt már és beteg, amikor – magányossággal és betegséggel küszködve – meglátogattam otthonában. Élményeket, eseményeket idézve, kellemesen elbeszélgettünk. Örömeiben Lajos bácsi *Búcsú a lányoktól* című, dedikált utolsó verseskötetével ajándékozott meg: „*Aniszi Kálmánnak. Tőle korántsem búcsúzom, mint a lányoktól, őt mindig a régi barátsággal, szeretettel várva, Létay Lajos*”. Kedves emlék.)

Több jeles személyiség mellett a szerző Kós Károly legendás alakjára is emlékezett. Árkossynak szerencséje volt: már gyermekkorában hosszabb időt tölthetett Sztánán a Varjúvárban, ahol több erdélyi író, művész, híresség mellett Móricz Zsigmond is vendégeskedett.

Ugyanebben a fejezetben ró méltató sorokat volt kollégáiról: Banner Zoltánról, Szilágyi Istvánról, Kenéz Ferencről...

A *test és lélek orvosa* című esszében pedig meggyőző képet fest Dr. Szász István Tasról: „Ő az, aki nem hagyja szunnyadni a vétkeket, térdre rogyott történelmet, ezért felszólít, emlékeztet, biztat és példát mutat nemzetszolgáló helytállásból”. (I. m. 239–240.) Értékelést ír az *Erdélyi Hírel* két háború közötti (1924–1944) nemzetpolitikai szemlééről, az erdélyiek nemzetszolgálatáról.

Képek az időből. Ez a fejezet világnagyságokról íródott. Árkossy István „a kérlelhetetlenül múlt időben fennmaradó műveket” és alkotóik emberi nagyságát rajzolja meg nagyhozzaértéssel. Több mint érdekes, szinte hihetetlen, hogy, például, Vincent van Gogh soha nem volt művészi nagyságának tudatában. Élete végéig a küzdés jellemezte, a művészi igazság keresésére és kifejezésére törekedett.

Mindazoknak az alkotóművészeknek még a nevét is hosszú lenne felsorolni, akikről az író emlékezett, munkásságukkal és személyiségükkel behatóan foglalkozott. Mindazáltal nevezünk meg néhányat a legnagyobbak közül: A. Dürer, V. van Gogh, L. Alberti, M. Bosch, G. Vasari, B. Cellini, D. Girlandino, Michelangelo B., V. Tiziano, M. M. Caravaggio, R. R. Rubens és Rembrandt, Salvador Dali... Ez a fejezet az esszékötet valóságos művészettörténeti része.

A képzőművész óriások mellett írókat is tolla hegyére tűzött: Mádách, Csokonai, Seneca, Dante. És helyet kapott a fejezetben a csillagász Kepler és az egyszerű istenítt és bíralt Napoleon is.

„Minél aktívabb vagyunk, annál jobb – olvassuk Van Gogh Theóhoz, testvéréhez írt levelében –, s nekem inkább a kudarc kell, mint hogy henyéljek.” (I. m. 270–285.)

A nagy mesterekről szóló méltatásokban Árkossy nemcsak a kor alkotói stílusát eleveníti fel és értelmezi, hanem „a korra jellemző életfelfogást, életfilozófiát, az egyház uralta sajátos istenközpontú szemléletet fokozatosan felváltó természetközeli életet is”. (Uo.) Aki kíváncsi a képzőművészet világának alakulására, művész hírességek életére, az feltétlen merüljön el ezekben a nagyszerű dolgozatomban.

Széles műveltségét felhasználva, az író több esszében is a mai világ „nem éppen szerencsés mozgásirányát, az emberiség sorsának kedvezőtlen alakulását taglalja, létkérdéseket vet fel, értékkel, bírál.” (lásd: Jánoši Zoltán: *Árkossy István esszéi elé.*)

Itt kell megemlítenünk a mi életidőnkben bekövetkezett nagy cezúrát is: „vajon hova tűnt azóta a Van Gogh-féle szenvedély? Korunk lélekpusztító aszályában, a művészeti anomáliák digitálisan kiagyalt, kifordított, kiszámolt manipuláltságában, az érthetetlen, zavaros installációk elburjánzó sűrűjében, mesterséges intelligenciánk föltétlen hódolata mellett lappang-e egyáltalán még valahol ahhoz hasonló? [...] Az Idő bizonyosság rá, hogy az értékítéletek széljárása forgandóbb még a napraforgónál is...” (I. m. 286.)

A *Téka* fejezetben hat író egy-egy könyvének ismertetőjét olvashatjuk.

A *Jegyzetek* szakasz esszéi érdekesítőek és elgondolkodtatók. *Én, a mizantróp*, például, egyes szám első személyben egészen különös, abszurdba hajló kérdéseket vet fel, monologizál a maga mód-

ján. „Én nem szeretem az embereket. [...] Mivel annyira össze-vissza félek. Ahány ember, annyiféle, más-másképp néznek ki, más mást akarnak. Miért nem ugyanazt akarja mindenki, hogy ne legyenek balhék, rombolások?” (I. m. 465.) És így tovább: osztogatja az észet, ajánlja a maga „megoldásait”.

Mizantrópnak válaszul csak azt mondhatnánk el, amit C.-A. Helvétius (1715–1771) bő háromszáz éve megfogalmazott, hogy tudniillik minden emberi cselekvés végső motívuma (mozgatója): az érdek. Minden egyén, ha csak teheti, saját érdekei mentén cselekszik. Az érdekek világa pedig sok millió formájú, jellegű, természetű. Ez az alapvető oka a mindenkori „balhéknek”, „rombolásoknak”. És mégis: ez a természetes, így van rendjén. Az egyéni és a közösségi élet csakis így lehetséges. Az egyakarátú, egycélú világ – tudjuk, hisz megtapasztaltuk – merő képtelenség. „S rendezni végre közös dolgainkat”, ez valóban a mi munkánk. De jó, ha tudjuk, hogy az igazságosabbért, emberibbért vívott küzdelem soha nem fog véget érni. Az élet, a világ a kompromisszumoké!

Árkossy olykor meg-megragad egy-egy jelentős fogalmat, jelenséget, és gondolatkirándulásokra indul az olvasóival. Nagy igazságot mond ki, például, ebben a művészetelméleti okfejtésében. „A képzőművész egyik sajátja, hogy *szentelenül* hazudik a valóságot illetően, hiszen ha közülük akár kettő, akár száz is papírra rögzíti az előttük feltárulkozó azonos látványt, mindegyik mű különbözni fog a másiktól, miután annak vetülete a lélek személyes szűrőin átpréselve más-más formaruhát ölt alkotója érzelmi és képi benyomásai hatására. Ezért ha valódi doku-

mentumértékű megörökítést kívánunk elérni, azt nem képzőművészre bízunk, hanem a fényképészre.” (Uo.)

Bár a „hazudik” szó pillanatra meghökkenetheti az olvasót, ám percek alatt kiderül, hogy a művész, az író „hazudva” nem az igazságot tagadja, ellenkezőleg, az igazabb és emberibb igazságért, a jobbert és erkölcsösebbert módosít az adott valóságképen.

És végezetül még egy fontos észrevétel: *A pódium ódiúmában* egyáltalán nem elhanyagolható és elhallgatható időszerű gondolatot vet fel. Sokakat joggal bosszant, hogy újabb földre parancsolják azoknak a nagyoknak a szobrait is, akikre szívesebben felnézünk: Merthogy „nem csak holdfénykor jóleső érzés elgyönyörködni az ég magasán kifeszített végtelenségében, a Vízöntő és a Nagymedve csillagképben, de szívmengető felnézni Balassira, Corvin Mátyásra, Bethlen Gáborra, az illusztrisokra is, akik nincsenek már közöttünk, de

kiérdemelték azt a halk végtelenséget és azt a pár lépcsőfoknyi magasságot, amennyivel mégis többek voltak Jani bácsinál és Columbónál.” (I. m. 526.)

Tessék mondani, nem azért állítunk-e szobrot valakinek, mert tiszteljük, felnézünk rá, mert mi is a követendő példaképhez hasonlók szeretnénk lenni? Ha így van, márpedig ez a helyzet, akkor meg miért hozzuk le őket a talajra, vagy helyezzük bokamagasságú alapzatokra? Hogy rájuk, vagy melléjük ülünk, hogy őket átölelve vigyorogva fotózkodhassunk? Helyénvaló-e, hogy az, aki fölöttünk áll, több mint mi, példakép, szemmagasságban van velünk? Bizony nem! Ő igazán megérdemli, hogy fejünket ég felé emelve tekintsünk fel rá.

Summázat: Lelki elégtételt, örömet szereztek Árkossy István igazságkereső gondolatai, okfejtései, tanulságos történetei. Reméljük, nemsokára szerencsés olvasói lehetünk egy újabb kötetének.

Aniszi Kálmán

